

Χάρτες αιχώρος

ΚΕΙΜΕΝΑ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ, ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΤΟΜΟΣ 2
VOLUME 2

ΤΕΥΧΟΣ 1
ISSUE 1

ΜΑΪΟΣ 2003
MAY 2003

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ - Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

ΚΟΚΚΩΣΗΣ ΧΑΡΗΣ

ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΔΗΜΗΤΡΗΣ

ΓΟΥΣΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ

ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ ΗΛΙΑΣ

ΠΕΤΡΑΚΟΣ ΓΙΩΡΓΟΣ

ΔΕΦΝΕΡ ΑΛΕΞΗΣ

ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

Αραβαντινός Αθανάσιος	- ΕΜΠ
Ανδρικόπουλος Ανδρέας	- Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Βασενχόβεν Λουδοβίκος	- ΕΜΠ
Γιαννακούρου Τζίνα	- ΥΠΕΧΩΔΕ
Γιαννιάς Δημήτρης	- Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Δελλαδέτσιμας Παύλος	- Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Δεμαθάς Ζαχαρίας	- Πάντειο Πανεπιστήμιο
Ιωαννίδης Γιάννης	- Tufts University, USA
Καλογήρου Νίκος	- ΑΠΘ
Καρύδης Δημήτρης	- ΕΜΠ
Κοσμόπουλος Πάνος	- ΔΠΘ
Κουκλέλη Ελένη	- University of California, USA
Λαμπριανίδης Λόης	- Πανεπιστήμιο Μακεδονίας
Λουκάκης Παύλος	- Πάντειο Πανεπιστήμιο
Λουρή Ελένη	- Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Μαντουβάλου Μαρία	- ΕΜΠ
Μελαχροινός Κώστας	- University of London, Queen Mary, UK
Μοδινός Μιχάλης	- Εθν. Κέντρο Περιβ. και Αειφ. Ανάπτυξης (ΕΚΠΙΑ)
Μπριασούλη Ελένη	- Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Παπαθεοδώρου Ανδρέας	- University of Surrey, UK
Πρεβελάκης Γεώργιος-Στυλ.	- Universite de Paris I, France
Φωτόπουλος Γιώργος	- Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Χαστάογλου Βίλμα	- ΑΠΘ

Διεύθυνση:

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας

και Περιφερειακής Ανάπτυξης

Περιοδικό ΑΕΙΧΩΡΟΣ

Πεδίον Άρεως, 38334 ΒΟΛΟΣ

<http://www.prd.uth.gr/aeihoros> e-mail: aeihoros@prd.uth.gr

τηλ.: 24210 - 74456 fax: 24210 - 74380

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Επιστημονικό Περιοδικό

αειχώρος

Επιμέλεια έκδοσης : Άννα Σαμαρίνα - Παναγιώτης Πανταζής
Layout : Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας
Σχεδιασμός εξωφύλλου : Γιώργος Παρασκευάς
Εκτύπωση : Αλέκος Ξουράφας
Κεντρική διάθεση : Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας

Περιεχόμενα

	Εισαγωγή	4
	Λαμπριανίδης Λ.	6
Τοπικά προϊόντα ως μέσο για την υποβοήθηση της ανάπτυξης των λιγότερο αναπτυγμένων περιοχών της ευρωπαϊκής υπαίθρου	Μηριασούλη Ε.	36
Τα "κοινά" - πόροι συλλογικής ιδιοκτησίας και συλλογικής ευθύνης: έννοιες, προβλήματα και το ζήτημα της διαχείρισής τους	Μπεριάτος Η.	58
Σχεδιασμός και διαχείριση προστατευομένων περιοχών στην Ελλάδα: θεσμικές εξελίξεις, προβλήματα και προοπτικές	Ψυχάρης Ι., Γεωργίου Γ.	90
Το δημοσιονομικό πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης μετά τη διεύρυνση και οι επιπτώσεις του στην περιφερειακή συνοχή	Λιαργκόβας Π., Γιαννιάς Δ. και Φωτόπουλος Γ.	114
Συγκλίσεις και αποκλίσεις της ποιότητας ζωής στην Ελλάδα: 1960-2000	Γαβρήλου Ε., Μπουρδάκης Β.,	130
Cube II - Hypercube: Η Νοηματική Ανασυγκρότηση του Χώρου: ο επαναπροσδιορισμός των "Αρχιτεκτονικών Σταθερών" και των Πρωταρχικών Δομών "Σωματικής Εμπειρίας"		
	ΘΕΜΑΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ	
	Στεφάνου Ι., Μιχάλαϊνα Ε.	146
Σχολιασμός στη Λευκή Βίβλο για την ενέργεια: η συμπληρωματικότητα τριών φαινομενικά αντικρουόμενων στόχων	Χατζηθεοδωρίδης Φ., Καζάκη Σ. και Πογιαρίδης Η.	160
Η Εφαρμογή των Ολοκληρωμένων Προγραμμάτων Ανάπτυξης του Αγροτικού Χώρου στα Ελληνικά Νησιά		
	ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ	
	Κάρκα Ε.	182
William Lafferty - James Meadowcroft (επ.), Implementing Sustainable Development Strategies and Initiatives in High Consumption Societies		
	ΑΠΟΨΕΙΣ	198
Συνέντευξη με τον Louis Albrechts		200
Συνέντευξη με την Patsy Healey		206
Συνέντευξη με τον Ernest Alexander		216
Συνέντευξη με την Rachele Alterman		226
Συνέντευξη με τον Hans Mastop		234

Τα "κοινά" - πόροι συλλογικής ιδιοκτησίας και συλλογικής ευθύνης: έννοιες, προβλήματα και το ζήτημα της διαχείρισής τους

Ελένη Μπριασούλη

Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Περίληψη

Τα "κοινά" (*the commons*) ή πόροι συλλογικής ιδιοκτησίας (*common pool resources*) υποδηλώνουν φυσικούς, ανθρωπογενείς και κοινωνικο-πολιτισμικούς πόρους οι οποίοι ανήκουν σε όλους γιατί κανείς δεν μπορεί να αποκλεισθεί από το να τους χρησιμοποιήσει. Συγχρόνως, όμως, η χρήση τους από έναν μειώνει τη διαθέσιμη ποσότητά τους για άλλους χρήστες. Τα "κοινά" εμπλέκονται σε όλες τις δραστηριότητες παραγωγής και κατανάλωσης και "πάσχουν" από υπερεκμετάλλευση και κακή διαχείριση που καταλήγουν συχνά στην καταστροφή τους - τη γνωστή "τραγωδία των κοινών". Έτσι παρεμποδίζεται η επίτευξη κοινωνικο-οικονομικής ευημερίας μέσα σε ένα υγιές περιβάλλον - αειφόρου ανάπτυξης, δηλαδή, τοπικά και παγκόσμια. Το άρθρο επιχειρεί μια ανασκόπηση της διεθνούς βιβλιογραφίας με σκοπό να παρουσιάσει τους ορισμούς και την ποικιλία των μορφών των "κοινών", τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν και την αντιμετώπιση του ζητήματος της διαχείρισής τους. Η συζήτηση αποκαλύπτει την κεντρικότητα τριών θεμάτων: την κοινωνικο-πολιτισμική σχετικότητα της έννοιας των "κοινών", τη σημασία της αντιμετώπισης πολλών πόρων ως συλλογικών για την ρεαλιστική ανάλυση και αντιμετώπιση χωρικών και περιβαλλοντικών προβλημάτων και, τέλος, την ανάγκη ύπαρξης πνεύματος και ήθους συλλογικής ευθύνης ως κύριας προϋπόθεσης για τη συνετή χρήση και διατήρησή τους.

Λέξεις κλειδιά

Πόροι συλλογικής ιδιοκτησίας, περιβαλλοντική διαχείριση, αειφόρος ανάπτυξη.

The commons - resources of collective ownership and collective responsibility: concepts, problems and the question of their management

The commons, or common pool resources, are natural, manmade and socio-cultural resources that belong to all because no one can be excluded from using them. At the same time, however, use by one user reduces their quantity available to other users. The commons are involved in all production and consumption activities and suffer from over-exploitation and bad management that frequently lead to their destruction – the well-known "tragedy of the commons". In this way, socio-economic welfare within a healthy environment – i.e. of local and global sustainable development – is not achieved. The paper offers a review of the international literature with the aim to present the various definitions and diverse forms of the commons, the problems that they face and the question of their management. The discussion reveals the centrality of three issues: the socio-culturally contingent nature of the concept of the "commons", the importance of considering several resources as common pool resources in order to analyze and resolve realistically environmental and spatial problems and, finally, the need for an ethos and spirit of collective responsibility as the main prerequisite for the prudent use and conservation of the commons.

Keywords

Common pool resources, environmental management, sustainable development.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η δημοσίευση του πολυσυζητημένου άρθρου του G. Hardin "Η Τραγωδία των Κοινών" (Hardin, 1968) επανέφερε στη δημόσια και στην επιστημονική συζήτηση από τα τέλη της δεκαετίας του '60 ένα ζήτημα θεμελιακό ήδη από τη σύσταση των πρώτων ανθρώπινων κοινοτήτων (τόπων και τρόπων συλλογικής διαβίωσης): τη χρήση και τα προβλήματα των "κοινών" - εκείνων των πόρων που δεν ανήκουν σε έναν αλλά σε όλους¹. Στις δεκαετίες που ακολούθησαν, τα περιβαλλοντικά προβλήματα εντάθηκαν και εξελίχθηκαν σε ευρύτερα κοινωνικά προβλήματα ενώ στη συζήτηση προστέθηκε άλλο ένα θέμα – η αειφόρος ανάπτυξη και η ενασχόληση με την επίτευξη της. Στη βάση όλων αυτών των ζητημάτων βρίσκεται πάντα το αίτημα για τη συνετή διαχείριση των "κοινών" που θα επιτρέψει στις κοινωνίες να απολαμβάνουν κοινωνικο-οικονομική ευημερία μέσα σ' ένα υγιές περιβάλλον.

---

¹ Το άρθρο του Hardin εκτός από υποστήριξη δέχθηκε και σκληρή κριτική γιατί η αντιμετώπιση του θέματος των "κοινών" είχε εσωτερικές ασυνέπειες, ήταν κοινωνικο-πολιτισμικά απλουστευτική και ιστορικά λανθασμένη (Bromley, 1991· Nelissen κ.ά., 1997· Ciriacy-Wantrup και Bishop, 1975· Dahlman, 1979· Baker και Butlin, 1973). Για μια εμπειριστατωμένη κάλυψη της κριτικής ο αναγνώστης παραπέμπεται στους Ostrom κ.ά. (2002).

Παράλληλα μ' αυτές τις εξελίξεις, η έρευνα πάνω στα "κοινά" αποκάλυψε την ποικιλία, την πολυμορφία και τη συνθετότητα τους καθώς και την επίδραση αυτών των χαρακτηριστικών στον τρόπο διαχείρισής τους που ταιριάζει σε συγκεκριμένους κοινωνικο-οικονομικούς σχηματισμούς. Η σύσταση του μη κερδοσκοπικού οργανισμού International Association for the Study of Common Property (IASCP) το 1989 από επιστήμονες διαφόρων ειδικοτήτων (πολιτικοί επιστήμονες, γεωγράφοι, οικολόγοι, ανθρωπολόγοι, χωροτάκτες, κοινωνιολόγοι, οικονομολόγοι) μπορεί να θεωρηθεί ορόσημο στη μελέτη των "κοινών" στη σύγχρονη εποχή. Μια παράλληλη σχετική εξέλιξη ήταν και η έναρξη το 1996 του Προγράμματος των Θεσμικών Διαστάσεων της Παγκόσμιας Περιβαλλοντικής Μεταβολής (IDGEC - International Dimensions of Global Environmental Change) υπό την αιγίδα του Διεθνούς Προγράμματος των Ανθρώπινων Διαστάσεων της Παγκόσμιας Περιβαλλοντικής Μεταβολής (IHDP - International Human Dimensions Programme) του Διεθνούς Προγράμματος Γεώσφαιρας-Βιόσφαιρας (International Geosphere-Biosphere Programme) [IDGEC, 1999].

Η ενασχόληση με τα "κοινά" είναι μέρος της καθημερινότητας των πολιτικών, των επιστημόνων και των απλών ανθρώπων - η διαρκής συζήτηση για το "δημόσιο" και το "ιδιωτικό", και η ένταση που χαρακτηρίζει, είναι ίσως η πιο φανερή της εκδήλωση. Κι' αυτό συμβαίνει γιατί οι χρήστες και οι χρήσεις των φυσικών και ανθρώπινων πόρων που εμπλέκονται στις ανθρώπινες δραστηριότητες εξαρτώνται από την απάντηση στο ερώτημα "ποιος έχει δικαίωμα να χρησιμοποιεί τι, πως, πότε και γιατί". Οι σχετικές "απαντήσεις" αποκρυσταλλώνονται σε γραπτούς και άγραφους *θεσμούς* - δηλαδή, *κανόνες*, διαδικασίες λήψης αποφάσεων και προγράμματα που διαμορφώνουν κοινωνικές πρακτικές, αναθέτουν ρόλους στους συμμετέχοντες σ' αυτές και καθοδηγούν τις αλληλεπιδράσεις τους (IDGEC, 1999)². Στην περίπτωση των φυσικών πόρων, στους οποίους εστιάζεται περισσότερο αυτή η εργασία, οι θεσμοί αυτοί ονομάζονται "καθεστώτα πόρων" (resource regimes) και αναπτύσσονται σ' όλα τα χωρικά και οργανωτικά επίπεδα όπου ανήκουν οι εμπλεκόμενοι χρήστες (IDGEC, 1999). Αφορούν σχέσεις ανθρώπου/περιβάλλοντος και καθορίζουν τα δικαιώματα ιδιοκτησίας και χρήσης πόρων και αγαθών^{3,4}.

² Πιο αναλυτικά, ο North (1993 που αναφέρεται στους Berkes και Folke, 1998) ορίζει τους θεσμούς ως "ανθρώπινα επινοημένους περιορισμούς που δομούν την ανθρώπινη αλληλεπίδραση. Αποτελούνται από τυπικούς περιορισμούς (κανόνες, νόμους, συντάγματα), άτυπους περιορισμούς (νόρμες συμπεριφοράς, συμβάσεις και αυτο-επιβαλλόμενους κώδικες πρακτικής) και τα χαρακτηριστικά της επιβολής τους". Η Ostrom (1992 που αναφέρεται στους Berkes και Folke, 1998) αναφέρει ότι θεσμοί είναι "το σύνολο των κανόνων (οι κανόνες εργασίας ή κανόνες-εν-χρήσει) που χρησιμοποιούνται πραγματικά από μια ομάδα ατόμων για να οργανώσουν επαναλαμβανόμενες δραστηριότητες που παράγουν αποτελέσματα που επηρεάζουν αυτά τα άτομα και πιθανόν επηρεάζουν και άλλους".

³ Τι αποκλείεται και τι επιτρέπεται να χρησιμοποιήσουν συγκεκριμένα άτομα ή/και ομάδες

⁴ Σημαντική είναι η διάκριση μεταξύ των πόρων (ή συστημάτων πόρων) –που είναι φυσικές οντότητες- και των καθεστώτων που τους διέπουν – κανόνων, δηλαδή, που καθορίζουν τα δικαιώματα ιδιοκτησίας και χρήσης αυτών των οντοτήτων (Ostrom κ.ά., 1999).

Η εργασία που ακολουθεί επιχειρεί μια ανασκόπηση της διεθνούς βιβλιογραφίας με σκοπό να προσφέρει μια σύντομη ιστορική αναδρομή στην ενασχόληση με τα "κοινά", να παρουσιάσει τους ορισμούς τους, παραδείγματα των ποικίλων μορφών τους, τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν και τη συζήτηση για το ζήτημα της διαχείρισής τους, καθώς και να υποδείξει τα κεντρικά θέματα που αφορούν τη συνετή χρήση και διατήρησή τους.

ΣΥΝΤΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ, ΕΝΝΟΙΕΣ, ΟΡΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΤΥΠΟΙ ΠΟΡΩΝ ΣΥΛΛΟΓΙΚΗΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ ("ΚΟΙΝΩΝ")

Σύντομη ιστορική αναδρομή

Τα "κοινά" (the commons) είναι ένας όρος που χρησιμοποιήθηκε μέσα στους αιώνες και χρησιμοποιείται και σήμερα για να υποδηλώσει πόρους που δεν ανήκουν σε έναν αλλά σε όλους και μπορούν να χρησιμοποιούνται από όλους με ή χωρίς περιορισμούς. Ο Αριστοτέλης ασχολείται με ζητήματα των "κοινών"⁵ στα *Πολιτικά* (Βιβλίο 2, Κεφ. 3) και διαπιστώνει ότι "ό,τι είναι κοινό σε πολλούς φροντίζεται λιγότερο, γιατί ο καθένας φροντίζει κυρίως τα δικά του, ενώ τα κοινά τα φροντίζει λιγότερο απ' όσο πρέπει" (Αριστοτέλης, 1993: 111). Η ανάλυσή του δεν διαφέρει ουσιαστικά από τις διαπιστώσεις του Hardin (1968) για την "τραγωδία των κοινών" ούτε και από μεταγενέστερες αναλύσεις των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν τα "κοινά" και του ζητήματος της διαχείρισής τους που συζητούνται στην επόμενη ενότητα. Ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι ότι κάνει τη σημαντική διάκριση μεταξύ κοινής ιδιοκτησίας ή του πόρου αυτού καθαυτού (π.χ. γη) ή του προϊόντος από τη χρήση του (π.χ. σοδειά) την οποία κάνουν οι μεταγενέστεροι μελετητές των "κοινών" (βλ., π.χ., Ostrom, 1990).

"Κοινά" που έγιναν αντικείμενα συστηματικής μελέτης ήδη από τον 19 αιώνα περιλαμβάνουν Ινδιάνικα χωριά, δήμους (townships) της Αγγλο-Σαξωνίας και πρώιμες μορφές χωριών της Γερμανίας και της Ρωσίας (Ostrom κ.ά., 2002). Στη Σαξωνική Αγγλία, από τον Μεσαίωνα και μέχρι τη βιομηχανική επανάσταση, τα Αγγλικά "κοινά" (English commons) αφορούσαν βοσκότοπους, δάση, μικρές λίμνες και ορυχεία τύρφης τα οποία κατείχαν και χρησιμοποιούσαν συλλογικά κοινότητες χωρικών (O'Riordan και Turner, 1983). Στην Ελβετία διατηρούνται μέχρι σήμερα από τον Μεσαίωνα τα "κοινά" βοσκοτόπια (grazing commons) των οποίων η ιδιοκτησία και διαχείριση ανήκει στους χωρικούς συγκεκριμένης κοινότητας (Kissling-Naf κ.ά., 2002). Οι πρώτες μελέτες των "κοινών" – όπως του Lloyd (1833 όπως αναφέρεται στους Ostrom κ.ά., 2002) – εστίασθησαν κυρίως στους φυσικούς πόρους και διαπίστωσαν το βασικό πρόβλημα που συνεπάγεται η χρήση τους: οι κοινοί πόροι υπερχρησιμοποιούνται διότι η αξία του τωρινού οφέλους από τη χρήση τους είναι μεγαλύτερη από το δυ-

⁵ Ο προβληματισμός του περί του μπορεί να είναι "κοινό" σε όλους ξεκινά με τις γυναίκες και τα παιδιά (στη βάση εμπειρικών δεδομένων της εποχής του) και επεκτείνεται σε περιουσιακά στοιχεία.

νητικό μελλοντικό κόστος απεριόριστης χρήσης, *ιδιαίτερα όταν κάθε χρήστης αναλαμβάνει ένα μικρό μερίδιο αυτού του κόστους αλλά κερδίζει όλο το τωρινό όφελος.*

Το νόημα και το περιεχόμενο του όρου ποικίλλει από τη μια ιστορική περίοδο στην άλλη και από τη μια κοινωνία στην άλλη, μέσα την ίδια περίοδο, επειδή ποικίλλουν και μεταβάλλονται τόσο τα φυσικά χαρακτηριστικά τους όσο και το οικονομικό, πολιτισμικό (αξιακό) και πολιτικό σύστημα που αποτιμά την αξία τους⁶ και προσδιορίζει ποιος έχει δικαίωμα να χρησιμοποιήσει τι και πως, καθορίζοντας, έτσι, ποιοι πόροι μπορεί να θεωρηθούν ως "κοινοί". Γι' αυτό, η χρήση του όρου "τα κοινά" στη διεθνή βιβλιογραφία δεν χαρακτηρίζεται από εννοιολογική συνέπεια ακόμα και σήμερα με αποτέλεσμα να δημιουργούνται συγχύσεις τόσο στην ανάλυσή τους όσο και στις προτεινόμενες λύσεις διαχείρισής τους. Ένας λόγος που εξηγεί αυτή την κατάσταση είναι και το διαφορετικό επιστημονικό υπόβαθρο των αναλυτών. Αρχικά, κυριάρχησαν οικονομολόγοι των πόρων (resource economists), πολιτικοί επιστήμονες και ανθρωπολόγοι⁷. Στη συνέχεια, φυσικοί επιστήμονες, μέσα από τη μελέτη των σύγχρονων περιβαλλοντικών προβλημάτων, έκαναν και κάνουν σημαντικές συμβολές ιδιαίτερα προς την κατεύθυνση της ολοκληρωμένης και συνθετικής θεώρησης των "κοινών". Στο υπόλοιπο αυτής της ενότητας παρουσιάζονται η εξέλιξη της έννοιας και οι ποικίλες μορφές των "κοινών" που αποκαλύπτει η σύγχρονη εμπειριστατωμένη μελέτη τους.

Εννοιολογικές οριοθετήσεις

Ο ορισμός των δημόσιων αγαθών⁸ στα Δημόσια Οικονομικά προσφέρει ίσως την πιο κατάλληλη βάση εκκίνησης. Τα "γνήσια" δημόσια αγαθά χαρακτηρίζονται από τρεις αλληλένδετες ιδιότητες: αδιαιρετότητα, μη αποκλεισιμότητα και μη αφαιρεσιμότητα (non-subtractability) ή μη ελαττωσιμότητα (nondepletability) [Baumol και Blinder, 1979]. Η *αδιαιρετότητα* οφείλεται στη φύση ενός αγαθού (πόρου) - ο αέρας είναι αδιαίρετος όπως είναι και οι υδατικοί πόροι, η εθνική άμυνα, η γνώση⁹. Ως εκ τούτου, τέτοια αγαθά δεν μπορούν να διαιρεθούν σε μονάδες, να κοστολογηθούν και να πουληθούν στην αγορά. Άρα, ο ιδιωτικός τομέας δεν έχει κίνητρο να τα προσφέρει αφού το κόστος παραγωγής δεν μπορεί να επιμερισθεί στους καταναλωτές¹⁰. Η *μη αποκλεισιμότητα* συναρτάται με την αδιαιρετότητα από την άποψη ότι, αν

⁶ Η συνολική αξία ενός πόρου θεωρείται ότι προκύπτει από το άθροισμα τεσσάρων συνιστωσών της - της αξίας χρήσης, της αξίας ευκαιρίας επιλογής (option value), της αξίας ύπαρξης (existence value) και της αξίας κληροδότησης (bequest value) (http://www.cbl.cees.edu/~dkingweb/contingent_valuation.htm). Σε κάθε ιστορικο-κοινωνικό πλαίσιο η συνολική αξία ενός πόρου αποτιμάται διαφορετικά.

⁷ Με γνωστές συμβολές από επιφανείς οικονομολόγους όπως ο M. Olson (1965) και οι Gordon και Schaefer (1954 και 1957 αντίστοιχα όπως αναφέρονται στους Ostrom κ.ά, 2002).

⁸ Μια από τις "λειτουργίες" του ορισμού των δημόσιων αγαθών είναι να υποστηρίξει τη λήψη αποφάσεων για το ποιος είναι ο "σωστός" τομέας να τα προσφέρει - ο δημόσιος ή ο ιδιωτικός.

⁹ Όταν προσφέρεται από δημόσια εκπαιδευτικά ιδρύματα.

¹⁰ Σύμφωνα με τη μικρο-οικονομική συνθήκη ισορροπίας της αγοράς, η μοναδιαία τιμή ενός αγαθού ισούται με το

ένα αγαθό είναι αδιαίρετο, δεν είναι εύκολο να αποκλεισθεί κάποιος από το να το χρησιμοποιήσει¹¹. Άπαξ και διατεθεί σε έναν δεν μπορούν να αποκλεισθούν άλλοι χρήστες (π.χ. ο καθαρός αέρας ή η εθνική άμυνα). Μερικές φορές, παρόλο που ο αποκλεισμός (ή ο έλεγχος πρόσβασης) είναι πρακτικά εφικτός, δεν είναι ηθικά αποδεκτός (π.χ. μη παροχή νερού άρδευσης σε μια αγροτική περιοχή, περιορισμός του αριθμού των επισκεπτών ενός εθνικού πάρκου, κ.ά.). Τέλος, η *μη ελαττωσιμότητα* ή *μη αφαιρεσιμότητα* σημαίνει ότι η χρήση του αγαθού από έναν δεν μειώνει τη διαθέσιμη ποσότητα του για τους άλλους χρήστες· κατά συνέπεια, δεν υπάρχει *ανταγωνισμός στη χρήση τους*. Ο βαθμός στον οποίο ένα αγαθό έχει τις ιδιότητες του δημόσιου αγαθού εξαρτάται από τη φύση και τα χαρακτηριστικά του καθώς και από το χωρο-χρονικό και κοινωνικο-πολιτισμικό πλαίσιο αναφοράς. Έτσι, γνήσια δημόσια αγαθά είναι δύσκολο να βρεθούν και υπάρχει αρκετή διαφωνία μεταξύ των ερευνητών για το αν συγκεκριμένα αγαθά μπορούν να χαρακτηρισθούν ως τέτοια¹².

Από τις τρεις ιδιότητες, η μη αποκλεισιμότητα εξαρτάται κρίσιμα από το κοινωνικο-πολιτισμικό και θεσμικό πλαίσιο· πιο συγκεκριμένα, από το ιδιοκτησιακό καθεστώς των πόρων που προσδιορίζει ποιος επιτρέπεται και ποιος αποκλείεται από τη χρήση τους. Σ' αυτή τη βάση, οι πόροι διακρίνονται σε δημόσιους (ιδιοκτήτης είναι το κράτος), ιδιωτικούς (ιδιοκτήτης είναι ιδιώτες), κοινόχρηστους (ιδιοκτήτες είναι μια συγκεκριμένη ομάδα ατόμων) και ανοικτής (ή ελεύθερης) πρόσβασης (open access) όπου δεν υπάρχει ιδιοκτήτης (Bromley, 1991). Ο Hardin με τον όρο "κοινά" αναφερόταν κυρίως σε πόρους ελεύθερης πρόσβασης όπου η έλλειψη δικαιωμάτων ιδιοκτησίας ωθεί τους ενδιαφερόμενους χρήστες να συμπεριφέρονται σαν "ελεύθεροι καβαλάρηδες" (free ride) και να υπερ-χρησιμοποιούν τους πόρους σε σημείο που να τους καταστρέφουν ολοκληρωτικά. Στο σημείο αυτό οι Ciriacy-Wantrup και Bishop (1975) του άσκησαν σοβαρή κριτική διότι "μπέρδεψε" την έννοια της κοινής *ιδιοκτησίας* με συνθήκες ελεύθερης πρόσβασης όπου δεν υπάρχουν κανόνες εισόδου και εξόδου των χρηστών. Όπως το έθεσαν: "η κοινή ιδιοκτησία δεν είναι ιδιοκτησία του καθενός" (Ciriacy-Wantrup και Bishop, 1975:715).

Οι περισσότεροι πόροι, όμως, δεν είναι απεριόριστοι –μέσα σε δεδομένα χωρο-χρονικά πλαίσια τουλάχιστον– με αποτέλεσμα η χρήση τους από κάθε επιπλέον χρήστη να μειώνει την ποσότητα που διατίθεται για τους άλλους χρήστες και να δημιουργείται ανταγωνισμός στη χρήση τους. Σημειώνεται εδώ ότι ως χρήση θεωρείται τόσο εκείνη που αφορά σε υλικά αγαθά (consumptive use) όσο και εκείνη που αφορά σε μη υλικά αγαθά (non-con-

---

ιδιωτικό οριακό κόστος παραγωγής του. Στην περίπτωση των δημόσιων αγαθών, όμως, το τελευταίο είναι μηδέν που συνεπάγεται και μηδενική μοναδιαία τιμή.

¹¹ Παραδείγματος χάριν, προβλήματα αποκλεισμού παρουσιάζουν οι "μεταναστευτικοί" πόροι όπως τα ψάρια, τα πουλιά, το υπόγειο νερό, και τα παγκόσμια "κοινά" όπως οι ωκεανοί και η ατμόσφαιρα.

¹² Η γνώση, π.χ. έχει όλα τα χαρακτηριστικά των δημόσιων αγαθών αλλά αν περιορισθεί σε κάποια συγκεκριμένα άτομα ή κοινωνικές ομάδες (αν παύσει να ισχύει, δηλαδή, η μη αποκλεισιμότητα) τότε δεν είναι γνήσιο δημόσιο αγαθό. Αντίθετα, η εθνική άμυνα είναι γενικά γνήσιο δημόσιο αγαθό.

sumptive use). Έτσι, στην περίπτωση που ισχύουν οι άλλες δύο ιδιότητες των (γνήσιων) δημόσιων αγαθών –η αδιαιρετότητα και η μη αποκλεισιμότητα– αλλά όχι η μη αφαιρεσιμότητα γίνεται λόγος για αγαθά ή πόρους *συλλογικής ιδιοκτησίας* (common pool resources)¹³ ["συλλογικοί πόροι" από εδώ και στο εξής χάριν συντομίας]. Ο όρος χρησιμοποιείται ευρέως στη διεθνή βιβλιογραφία για να διακρίνει αυτή την κατηγορία πόρων από τους κοινόχρηστους πόρους (common property resources) που αφορούν συγκεκριμένο ιδιοκτησιακό καθεστώς.

Η έρευνα των τελευταίων δύο δεκαετιών, αξιολογώντας τους πόρους κάθε μορφής στη βάση των δύο κυρίαρχων χαρακτηριστικών της μη αποκλεισιμότητας και της αφαιρεσιμότητας, έδειξε ότι πολλοί πόροι –και των τριών βασικών ιδιοκτησιακών τύπων– είναι συλλογικοί πόροι διευρύνοντας έτσι το περιεχόμενο της αρχικής κατηγορίας των "κοινών". Έκανε, επίσης, δύο αλληλένδετες επισημάνσεις οι οποίες είναι καθοριστικές του είδους διαχείρισης των συλλογικών πόρων όπως θα συζητηθεί σε επόμενη ενότητα. Η πρώτη είναι η διάκριση του συστήματος πόρων (resource system) από τις μονάδες πόρων (resource units) που συνεπάγεται τη διάκριση των χρηστών των πόρων σε: ιδιοκτήτες (owners), κατόχους δικαιωμάτων χρήσης (appropriators)¹⁴ και καταναλωτές (consumers) [Ostrom, 1990]. Παρακάτω παρουσιάζονται παραδείγματα τόσο συμβατικών όσο και των πιο πρόσφατων, μη συμβατικών, συλλογικών πόρων.

Μορφές και τύποι συλλογικών πόρων

Παραδοσιακά, ως "συλλογικοί πόροι" θεωρήθηκαν κυρίως οι μεγάλης κλίμακας πόροι ελεύθερης πρόσβασης (απουσία καθεστώτος ιδιοκτησίας) όπως ο αέρας, το νερό, οι θάλασσες και οι ωκεανοί, τα οικοσυστήματα, τα δάση, η άγρια ζωή, ο ενάλιος πλούτος (fisheries), οι πολιτισμικοί πόροι (Berkes, 1995, 1997· Feeny κ.ά., 1990· Ostrom κ.ά., 1999). Στη συνέχεια, προστέθηκαν και ανθρωπογενή "κοινά" – κοινόχρηστοι πόροι όπως αρδευτικά συστήματα, αγροτικά συστήματα, αναβαθμίδες, βοσκότοποι και, γενικά, έγγειο κεφάλαιο (landesque capital). Χαρακτηριστικό είναι ότι η πληθώρα των περιπτώσεων που μελετήθηκαν ήταν σε χώρες του Τρίτου Κόσμου – π.χ. τα κοινοτικά αρδευτικά συστήματα και τα δάση της Ινδίας, Αφρικής και Λατινικής Αμερικής, η νομαδική κτηνοτροφία της Σαχάρας, οι κοινότητες κτηνοτρόφων των Ιμαλαΐων, κ.ά.. Στην Ευρώπη η μελέτη εστιάσθηκε κυρίως στα κοινοτικά βοσκοτόπια και δάση της Ελβετίας, Αυστρίας, Β. Ιταλίας και Αγγλίας (Berkes και Folke, 1998· Casari, 2000· Kissling-Naf κ.ά., 2002· O'Riordan και Turner, 1983).

¹³ Η Ελληνική μετάφραση του Αγγλικού common pool resources που προτείνεται εδώ αποσκοπεί στο να τους διαχωρίσει από τη συγκεκριμένη κατηγορία των κοινόχρηστων πόρων και επειδή επίσης υπάρχει δυσκολία μετάφρασης του όρου common pool στα Ελληνικά. Με την ίδια λογική στα Αγγλικά αποκαλούνται common pool resources για να διαχωριστούν από τους common property resources (αν και ο λεκτικός διαχωρισμός δεν έχει ακόμα απαλείψει την εννοιολογική σύγχυση).

¹⁴ Όπως είχε ήδη κάνει τη διάκριση ο Αριστοτέλης (βλ. προηγούμενη ενότητα).

Με το σύγχρονο ορισμό, όμως, των συλλογικών πόρων προστέθηκαν και μη συμβατικοί –τόσο υλικοί όσο και άυλοι– πόροι οι οποίοι πληρούν τα κριτήρια της μη αποκλεισιμότητας και της αφαιρεσιμότητας. Στον αστικό χώρο, τα αστικά κοινά (urban commons) περιλαμβάνουν δίκτυα υποδομών (δρόμους, δίκτυα ύδρευσης, αποχέτευσης, ηλεκτρικής ενέργειας, επικοινωνιών), λιμάνια, πλατείες, παιδικές χαρές, πολυκατοικίες, ακάλυπτους χώρους, καταπιστεύματα γης (land trusts), άδεια οικόπεδα, και, γενικά, χώρους που οι πολεοδόμοι αγνοούν θεωρώντας τους μη ιδιόκτητους ("unowned") ελεύθερους χώρους. Έχουν προταθεί επίσης οι υποβαθμισμένες αστικές περιοχές (brownfields), τα κατεστραμμένα κτήρια, τα ομαδικά σπίτια (group homes), τα συγκροτήματα οργανωμένης δόμησης, επαναχρησιμοποιημένες στρατιωτικές βάσεις, κοιμητήρια, καλυμμένοι χείμαρροι, κ.λπ.. Τέλος, έχει εκφραστεί η άποψη ότι όλο το οικιστικό απόθεμα, οι χρήσεις γης και άυλοι πόροι όπως η ποιότητα του αέρα και του νερού, το αστικό τοπίο και η τοπική ζωτικότητα (community vitality) πρέπει να αντιμετωπίζονται σαν μορφές κοινόχρηστης ιδιοκτησίας (Burton, 2000· Clapp και Meyer, 2000· Gutscher κ.ά., 2000· Hess, 2001· Ingerson, 1997· Rosin, 2000· Selsky και Memon, 2000· Witbreuk, 2000).

Στον εξω-αστικό χώρο, συλλογικοί πόροι περιλαμβάνουν τα παγκόσμια περιβαλλοντικά προβλήματα όπως η κλιματική μεταβολή, η θαλάσσια και η ατμοσφαιρική ρύπανση, κ.λπ., και το συνεπαγόμενο περιβαλλοντικό κόστος και όφελος, το φυσικό τοπίο, κ.ά. Τέλος, ένα πλήθος υλικών και άυλων πόρων συγκαταλέγονται στα "κοινά" όπως οι πανεπιστημιακές βιβλιοθήκες, οι εθνικοί προϋπολογισμοί, η τοπική οικονομική ανάπτυξη, οι διασυνοριακές έριδες, το Διαδίκτυο, ο κυβερνοχώρος, η πληροφορία κάθε μορφής, το ηλεκτρομαγνητικό φάσμα, τα ήθη και τα έθιμα, το γενετικό υλικό, εικονικοί χώροι (virtual commons), πατέντες, κ.ά. (Bernbom, 2000· Burrows, 2000· Hess, 1998 και 2001· Holman, 2000· McCann, 2000· Smith, 2000).

Οι συλλογικοί πόροι διακρίνονται σε μια ποικιλία τύπων με βάση κυρίως το είδος του ιδιοκτησιακού καθεστώτος, τη χωρική κλίμακα, τη φύση των συστατικών μερών τους, την πολυπλοκότητα και την προέλευση τους. Όσον αφορά στο ιδιοκτησιακό καθεστώς, αναφέρθηκε ήδη η διάκριση σε δημόσιους, ιδιωτικούς, κοινόχρηστους και ανοικτής πρόσβασης. Εκτός από αυτούς τους τρεις βασικούς τύπους ιδιοκτησιακού καθεστώτος, η βιβλιογραφία υποδεικνύει την ύπαρξη αφενός παραλλαγών τους (βλ., π.χ. Edwards και Stein, 1998) και, αφετέρου, άλλους μη συμβατικούς τύπους όπως τα "αντι-κοινά" (anti-commons), τα "υβρίδια περιορισμένων κοινών" (limited commons hybrids), τα φιλελεύθερα "κοινά" (liberal commons) [Dagan και Heller, 2000· Sim κ.ά., 2002]. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα "αντι-κοινά" - ένας όρος που επινοήθηκε από τον Michelman και αναπτύχθηκε περαιτέρω από τον Heller (1982 και 1998 αντίστοιχα, όπως αναφέρεται στους Sim κ.ά., 2002). Σε αντίθεση με τα συμβατικά "κοινά", όπου πολλαπλοί ιδιοκτήτες κατέχουν δικαιώματα *χρήσης*, τα "αντι-κοινά" είναι ένα ιδιοκτησιακό καθεστώς όπου πολλαπλοί ιδιοκτήτες κατέχουν δικαιώματα

αποκλεισμού άλλων χρηστών από τη χρήση ενός σπάνιου πόρου (Sim κ.ά., 2002). Γενικά, ανάλογα με το μέγεθός της, οι συλλογικοί πόροι μιας περιοχής μπορεί να υπόκεινται σε περισσότερους από ένα τύπους ιδιοκτησιακού καθεστώτος που, συνήθως, έχουν πολύπλοκες σχέσεις μεταξύ τους. Φυσικά, κάποιοι πόροι μπορεί να είναι γνήσια δημόσια αγαθά.

Με βάση τη χωρική κλίμακα, οι συλλογικοί πόροι διακρίνονται σε τοπικούς και παγκόσμιους, μια διάκριση η οποία είναι όμως σχετική γιατί εξαρτάται από τη χωρική εμβέλεια της σημασίας τους. Πολλοί τοπικοί πόροι, όπως το γενετικό υλικό, τα ήθη και έθιμα, η φέρουσα ικανότητα των οικοσυστημάτων είναι ουσιαστικά παγκόσμιοι πόροι λόγω της συνέχειας, αδιαρετότητας και αλληλεξάρτησης των φυσικών και πολιτισμικών φαινομένων. Τα παγκόσμια "κοινά" (global ή transnational commons) συγκεντρώνουν σημαντικό μέρος της σύγχρονης έρευνας λόγω της σοβαρότητας των παγκόσμιων περιβαλλοντικών ζητημάτων (Dasgupta κ.ά., 1997).

Οι συλλογικοί πόροι μπορεί να είναι τόσο από υλικούς (tangible) όσο και από άυλους (intangible). Η πρόσφατη έρευνα εστιάζεται στους άυλους πόρους όπως η πληροφορία κάθε μορφής, οι θεσμοί, οι παραδόσεις, τα ήθη, η παραδοσιακή γνώση, οι άυλες υπηρεσίες, κ.λπ. (McCann, 2000).

Τέλος, ανάλογα με το βαθμό πολυπλοκότητας και τη σύσταση του ευρύτερου περιβάλλοντός τους, οι συλλογικοί πόροι διακρίνονται σε "απλούς" και "πολύπλοκους". Οι πολύπλοκοι συλλογικοί πόροι (complex common pool resources) απαντώνται σε χαοτικά περιβάλλοντα που χαρακτηρίζονται από αταξία και σύγχυση, υπόκεινται σε ένα μείγμα δικαιωμάτων ιδιοκτησίας και χρήσης και έχουν πολλούς και ανταγωνιστικούς χρήστες καθώς και πολλαπλές, επικαλυπτόμενες και αντικρουόμενες χρήσεις, (Edwards και Steins, 1998· Steins και Edwards, 2000· Selsky και Memon, 2000· βλ. επίσης Briassoulis, 2002). Τόσο οι χρήσεις όσο και το θεσμικό καθεστώς είναι ευμετάβλητα και υπάρχει ασυμφωνία μεταξύ των *de jure* και *de facto* δικαιωμάτων ιδιοκτησίας. Αυτά τα χαρακτηριστικά οδηγούν σε αναδυόμενα πρότυπα χρήσης και διαχείρισης τα οποία δεν απαντώνται σε περιπτώσεις απλούστερων συλλογικών πόρων.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι *αναδυόμενοι συλλογικοί πόροι* (emergent commons) που δημιουργούνται όταν μια ομάδα χρηστών αποκτήσει *de facto* δικαιώματα σε άυλες υπηρεσίες (amenities) ενός συστήματος πόρων. Οι Selsky και Memon (1995, 2000) τους ορίζουν σαν ένα κοινωνικό χώρο που χαρακτηρίζεται από τη διεκδίκηση μέσα στο χρόνο μιας αναγνωρίσιμης δέσμης *de facto* δικαιωμάτων σε ένα πλουραλιστικό, πολύπλοκο περιβάλλον όπου κυριαρχούν διαφιλονικούμενα ζητήματα (divided-interest issues). Τέτοιοι αναδυόμενοι πόροι είναι, για παράδειγμα, υπηρεσίες που προσφέρουν εγκαταστάσεις υποδομής (δρόμοι, λιμάνια, πεζοδρόμια, κ.λπ.) που δεν είχαν προβλεφθεί αρχικά και δεν καλύπτονται από επίσημα δικαιώματα χρήσης όπως η χρήση τους από πλανόδιους και μικροπωλητές, από τους ντόπιους για αναψυχή, κ.ο.κ. (amenity commons).

Οι συλλογικοί πόροι, με την ευρύτερη, σύγχρονη έννοια του όρου, είναι δυναμικά συστήματα. Οι κοινωνικο-οικονομικές μεταβολές αλλάζουν τη σύνθεσή τους στο χρόνο επηρεάζοντας τα χαρακτηριστικά των πόρων, των χρηστών και τις σχέσεις μεταξύ πόρων και χρηστών (με τη μορφή νέων μορφών ζήτησης για τις υπηρεσίες των πόρων και νέων μορφών δικαιωμάτων ιδιοκτησίας και χρήσης). Παρόλο που τα δεινά τους, όπως θα συζητηθεί παρακάτω, παρουσιάζουν μια διαχρονική σταθερότητα (!), ο τρόπος αντιμετώπισής τους υπαγορεύεται από τις κρατούσες κοινωνικο-οικονομικές και πολιτισμικές συνθήκες.

ΤΑ ΔΕΙΝΑ ΤΩΝ ΣΥΛΛΟΓΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ ΚΑΙ ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΤΟΥΣ

Τα δεινά των συλλογικών πόρων

Τα δεινά των συλλογικών πόρων –η μείωση της ποσότητας τους, η υποβάθμιση της ποιότητας τους και, σε ακραίες περιπτώσεις, η καταστροφή και ο αφανισμός τους (π.χ. η εξαφάνιση ειδών, η καταστροφή γενετικού υλικού, τοπίων, πολιτισμικής κληρονομιάς, κ.λπ.)– απορρέουν από τα δύο κυρίαρχα χαρακτηριστικά τους –τη μη αποκλεισιμότητα και την αφαιρεσιμότητα– που δημιουργούν απόκλιση μεταξύ της ατομικής και της συλλογικής οικονομικής ορθολογικότητας (Berkes, 1995). Έτσι οι χρήστες οδηγούνται σε υπερεκμετάλλευση και υπερχρησιμοποίηση αυτών των πόρων, και γενικότερα σε κακή έως ανύπαρκτη διαχείρισή τους, που προκαλεί τα δεινά τους. Επιπλέον, το αξιακό και το θεσμικό σύστημα ρυθμίζουν σημαντικά τη σοβαρότητα και κρισιμότητα αυτών των δεινών διαδραματίζοντας κεντρικό ρόλο στις σχετικές αποφάσεις διαχείρισης.

Η υπερεκμετάλλευση η και υπερ-χρησιμοποίηση των συλλογικών πόρων –ιδιαίτερα των πόρων ελεύθερης πρόσβασης αλλά και των δημόσιων– οφείλεται στην απουσία συγκεκριμένου ιδιοκτήτη¹⁵ καθώς και στην έλλειψη ή την αναποτελεσματική εφαρμογή περιορισμών στη χρήση τους (που, για ορισμένους από αυτούς, πιθανά να βασίζεται στην υπόθεση, ή στον ευσεβή πόθο, ότι είναι ανεξάντλητοι). Έτσι παρουσιάζεται το φαινόμενο της ανεξέλεγκτης χρήσης (free-riding) - οι ενδιαφερόμενοι χρήστες χρησιμοποιούν όση ποσότητα (συνήθως ολόένα και μεγαλύτερη) πόρου επιθυμούν και με οποιονδήποτε τρόπο με αποτέλεσμα να μειώνεται η διαθέσιμη ποσότητά του για άλλους χρήστες και συγχρόνως να υποβαθμίζεται η ποιότητα του (Hardin, 1968 • Ostrom, 1990). Κλασσικά παραδείγματα είναι η ρύπανση του αέρα και του νερού από γεωργικές, βιομηχανικές και άλλες χρήσεις, όταν δεν επιβάλλονται κανονισμοί προστασίας της ποιότητας τους, η υπεράντληση υπόγειου νερού, η κατάληψη ελεύθερων χώρων από μια χρήση (π.χ. οικιστική), η οικιστική ανάπτυξη σε δασικές η μη εκτάσεις, κ.ά..

¹⁵ Παρόλο που το κράτος ως ιδιοκτήτης έχει θεσμικά συγκεκριμένη μορφή, δεν συμπεριφέρεται όπως οι ιδιώτες με αποτέλεσμα οι δημόσιοι συλλογικοί πόροι συχνά να αντιμετωπίζονται ως ανοικτής και ελεύθερης πρόσβασης (π.χ. παράδειγμα οι συχνές καταπατήσεις και ιδιοποιήσεις δημοσίων εκτάσεων από ιδιώτες).

Με δεδομένα τα παραπάνω, οι ιδιώτες δεν έχουν κίνητρα επένδυσης για την προστασία, διατήρηση και ορθολογική διαχείριση αυτών των πόρων διότι αν ένας χρήστης επενδύσει για το σκοπό αυτό, τα θετικά οφέλη της επένδυσης τα καρπώνονται και άλλοι χρήστες χωρίς να συμβάλλουν όμως στο κόστος (η περίπτωση των θετικών εξωτερικών επιδράσεων – positive externalities). Έτσι κανείς δεν έχει κίνητρο να αναλάβει τέτοιου είδους δράσεις στην περίπτωση των συλλογικών πόρων (Healy, 1994). Η επιδίωξη της ικανοποίησης του ατομικού συμφέροντος παράγει συλλογικό κόστος και την τραγωδία τους – την ποιοτική και ποσοτική υποβάθμιση και, τελικά, την καταστροφή τους.

Το ζήτημα της διαχείρισης των συλλογικών πόρων

Επειδή οι συλλογικοί πόροι αποτελούν αναπόσπαστα συστατικά των περισσότερων δραστηριοτήτων και έχουν τουλάχιστον χρηστική και ανταλλακτική αξία, το συλλογικό κόστος της τραγωδίας τους συνεπάγεται ατομικό κόστος το οποίο ποικίλλει σε σημασία από τη μια δραστηριότητα στην άλλη αλλά δεν παύει να είναι σημαντικό. Εγείρεται έτσι το ερώτημα της κατάλληλης μορφής (αειφόρου) διαχείρισής τους με βασικό στόχο την εξυπηρέτηση όλων των τωρινών και μελλοντικών χρηστών που, φυσικά, προϋποθέτει τη διατήρηση επαρκούς και ικανοποιητικής ποιότητας και ποσότητας αυτών των πόρων.

Το ζήτημα της διαχείρισης εστιάζεται σε δύο βασικά θέματα: τον περιορισμό της πρόσβασης στους συλλογικούς πόρους (για τον έλεγχο της υπερεκμετάλλευσης τους) και τη δημιουργία κινήτρων στους χρήστες για προστασία αντί για υπερ-χρησιμοποίηση τους (Berkes και Folke, 1998· Ostrom κ.ά., 1999). Και τα δύο θέματα εμπλέκουν αναγκαστικά τους ιδιοκτήτες, τους κατόχους δικαιωμάτων χρήσης και τους καταναλωτές αναφορικά με τους οποίους λαμβάνονται αποφάσεις περιορισμού πρόσβασης και δημιουργίας κινήτρων. Πιο συγκεκριμένα, οι αποφάσεις αυτές αφορούν τη διαμόρφωση των κατάλληλων καθεστώτων πόρων που καθορίζουν τα δικαιώματα ιδιοκτησίας των πόρων, την απόκτηση δικαιωμάτων χρήσης τους (appropriation), την παροχή τους (provision), τη διανομή τους (distribution), και τη νομιμοποίηση των χρηστών (legitimation) [Ostrom, 1990].

Οι οικονομολόγοι και πολιτικοί επιστήμονες που έχουν κυρίως ασχοληθεί με αυτά τα θέματα δίστανται ως προς το καταλληλότερο καθεστώς ιδιοκτησίας το οποίο θα διαφυλάξει τους πόρους από υπερ-χρησιμοποίηση και καταστροφή. Μερικοί υποστηρίζουν την ιδιωτικοποίηση ενώ άλλοι την κρατικοποίηση τους. Οι υποστηρικτές της ιδιωτικοποίησης, όπως ο Demsetz (1967), ισχυρίζονται ότι η θέσπιση δικαιωμάτων ατομικής ιδιοκτησίας επιτρέπει στον ιδιοκτήτη να κάνει οικονομική χρήση εκείνων των πόρων από τους οποίους μπορεί να αποκλείσει άλλους χρήστες και έτσι να εσωτερικεύσει τόσο τις αρνητικές (κόστος) όσο και τις θετικές (όφελος) συνέπειες της χρήσης τους, ιδιαίτερα όταν η ζήτηση είναι μεγάλη. Το ίδιο υποστηρίζει και ο Penner (1997) κυρίως για την περίπτωση σπάνιων πόρων.

Οι υποστηρικτές της κρατικοποίησης, όπως ο Ophuls (1973 όπως αναφέρεται στην Ostrom, 1990), προβάλλουν το επιχείρημα ότι, λόγω της "τραγωδίας των κοινών", τα περιβαλλοντικά προβλήματα δεν μπορούν να λυθούν με συνεργασίες αλλά μόνο με κρατική παρέμβαση που διαθέτει μεγάλες εξουσίες επιβολής και εξαναγκασμού, με προσφυγή, δηλαδή, σε ένα Leviathan κατά Hobbes (βλ. και Hardin, 1978). Έτσι έχουν προωθηθεί προτάσεις που υποστηρίζουν ότι οι κεντρικές κυβερνήσεις πρέπει να ελέγχουν όλα τα συστήματα φυσικών πόρων. Ο Heilbroner (1974 όπως αναφέρεται στην Ostrom, 1990) ήταν της γνώμης ότι "σιδηρές κυβερνήσεις", ίσως στρατιωτικές, θα ήταν αναγκαίες για να ελεγχθούν τα οικολογικά προβλήματα. Στο ίδιο πνεύμα κινήθηκαν και προτάσεις των Carruthers και Stoner και του Ehrenfeld (1981 και 1972 αντίστοιχα όπως αναφέρονται στην Ostrom, 1990) - σχετικά με την αναγκαιότητα κρατικής παρέμβασης για την εξασφάλιση της αποδοτικής χρήσης των συλλογικών πόρων. Αυτή την γραμμή πολιτικής ακολούθησαν πολλές χώρες του Τρίτου Κόσμου που έσπευσαν να κρατικοποιήσουν μεγάλες εκτάσεις φυσικών περιοχών.

Ο θεωρητικός αντίλογος τόσο στην ιδιωτικοποίηση (εκ των κάτω διαχείριση) όσο και στην κρατικοποίηση (εκ των άνω διαχείριση) των πόρων ισχυρίζεται ότι και οι δύο λύσεις τείνουν να αφαιρέσουν τα εγγενή δικαιώματα (implicit entitlements) και τις προσωπικές (personalized) σχέσεις που χαρακτηρίζουν τα σχήματα κοινόχρηστης ιδιοκτησίας (communal property arrangements). Έτσι βλάπτουν την αποδοτικότητα της χρήσης των πόρων και, ακόμα περισσότερο, είναι πιθανό να ζημιώσουν τους παραδοσιακούς χρήστες των οποίων τα δικαιώματα χρήσης σπάνια αναγνωρίζονται υπό καθεστώς ιδιωτικής ή δημόσιας ιδιοκτησίας (Balland και Platteau, 1996). Πολλές εμπειρικές μελέτες επιβεβαιώνουν τον ισχυρισμό αυτό όπου ούτε η κρατικοποίηση ούτε η ιδιωτικοποίηση μπόρεσαν να αποτρέψουν την "τραγωδία των κοινών" – τις αρνητικές, δηλαδή, επιπτώσεις από τη χρήση των συλλογικών πόρων.

Η έρευνα των τελευταίων δύο δεκαετιών εστιάζεται στην κοινοτική μορφή διαχείρισης (community-based management) η οποία έχει μελετηθεί κυρίως σε περιοχές του Τρίτου αλλά και του Δυτικού Κόσμου (π.χ., τα Αγγλικά και τα Ελβετικά κοινά βοσκοτόπων και δασών και τα Ισπανικά αρδευτικά συστήματα, τα huerta) [Ostrom κ.ά., 2002]. Η κοινοτική διαχείριση υπαγορεύεται εν μέρει από την αδιαιρετότητα των συλλογικών πόρων που κάνει αναγκαία τη συλλογική λήψη αποφάσεων, τη συνεργασία στη χρήση τους, και την επιβολή συναποφασισμένων κανόνων μεταξύ των μελών της κοινότητας (Berkes, 1995). Εφαρμογές της κερδίζουν έδαφος στην πράξη και στην περιβαλλοντική πολιτική όπως σε έργα διατήρησης και τοπικής αποκατάστασης οικοσυστημάτων από ομάδες επιμελητείας (stewardship) και στον βιοπεριφερεισμό (bioregionalism) – την ιδέα ότι η κλίμακα της ανθρώπινης οργάνωσης πρέπει να ταιριάζει σε φυσικές παρά σε πολιτικές περιφέρειες (Berkes, 1995).

Η εφαρμογή της κοινοτικής διαχείρισης απαιτεί τη θέσπιση καθεστώτος συν-διαχείρισης. Η έννοια αυτή αποδίδεται στα Αγγλικά με περισσότερους από ένα όρους όπως co-management, cooperative management, collaborative management, joint management, participa-

tory management, multi-stakeholder management (Berkes, 1997). Η συν-διαχείριση αποσκοπεί στην ενθάρρυνση συνεργασιών ή συμπράξεων (partnerships), στην παροχή κινήτρων στον τοπικό πληθυσμό για αιεφόρο χρήση των πόρων και στο καταμερισμό της ευθύνης για διαχείριση και προστασία των πόρων μεταξύ όλων των εμπλεκόμενων μερίδων (Berkes, 1997). Ο πληρέστερος ίσως ορισμός της είναι αυτός που διατυπώθηκε στο World Conservation Congress στο Μοντρεάλ το 1996: "μια σύμπραξη στην οποία κυβερνητικές υπηρεσίες, τοπικές κοινότητες και χρήστες των πόρων, μη κυβερνητικοί οργανισμοί και άλλοι εταίροι (stakeholders) μοιράζονται, όπως ταιριάζει στο εκάστοτε περιβάλλον, την εξουσία και την ευθύνη για τη διαχείριση μιας συγκεκριμένης περιοχής ή ενός συνόλου πόρων" (Berkes, 1997: 6).

Η συν-διαχείριση, ως λύση διαχείρισης των συλλογικών πόρων, στηρίζεται σε δύο υποθέσεις: (α) ότι οι ντόπιοι πρέπει να έχουν συμφέρον στη διατήρηση και στη διαχείριση των πόρων και (β) ότι η συνεργασία κυβερνητικών υπηρεσιών με τοπικές κοινότητες και άλλους χρήστες των πόρων είναι ουσιαστική. Η εφικτότητά της εξαρτάται από πέντε παράγοντες-κλειδιά, τουλάχιστον: την ύπαρξη παράδοσης αυτορρύθμισης (self-regulation) και ήθους επιμελητείας (stewardship ethic), την ύπαρξη κατάλληλων τοπικών και εθνικών θεσμών, το βαθμό εμπιστοσύνης μεταξύ των συμμετεχόντων, την νομική προστασία των δικαιωμάτων των ντόπιων από το κράτος και την ύπαρξη οικονομικών κινήτρων στους ντόπιους να διατηρήσουν τον πόρο υπό μελέτη (Berkes, 1997). Ιδιαίτερα σημαντική είναι η απάλειψη συνθηκών ελεύθερης πρόσβασης στους πόρους καθώς και η ισόρροπη απονομή δικαιωμάτων και υποχρεώσεων στη χρήση των πόρων στους ντόπιους. Η σωστή διαμόρφωση καθεστώτων συν-διαχείρισης έχει τη δυνατότητα να συνδυάσει την επιστημονική διαχείριση με τοπικά συστήματα διαχείρισης και με τη συσσωρευμένη παραδοσιακή οικολογική γνώση (Berkes, 1995).

Γενικότερα, ο καθορισμός του καταλληλότερου ιδιοκτησιακού καθεστώτος και του καταλληλότερου τύπου διαχείρισης των συλλογικών πόρων που εξασφαλίζουν την αιεφορία τους εξαρτώνται από έξη μεγάλες ομάδες αλληλένδετων παραγόντων: (α) τα χαρακτηριστικά των πόρων, (β) τα χαρακτηριστικά των χρηστών τους, (γ) τις σχέσεις μεταξύ χαρακτηριστικών των πόρων και χαρακτηριστικών των χρηστών, (δ) τις θεσμικές ρυθμίσεις, (ε) τις σχέσεις μεταξύ του συστήματος πόρων και των θεσμικών ρυθμίσεων και (στ) εξωτερικούς παράγοντες όπως η τεχνολογία, το ευρύτερο κοινωνικο-οικονομικό σύστημα (κυρίως η συνάρθρωση με αγορές), το κράτος (Agrawal, 2001 • Baland και Platteau, 1996 • Ostrom, 1990 • Ostrom κ.ά., 2002 • Wade, 1988). Ο Πίνακας 1 παρουσιάζει αναλυτικότερα αυτούς τους παράγοντες που συνιστούν και ευνοϊκές συνθήκες (enabling conditions) ή αρχές σχεδίασης (κατά Ostrom¹⁶) για τη διαμόρφωση αιεφόρων καθεστώτων πόρων.

¹⁶ Σύμφωνα με την Ostrom (1990) ως αρχή σχεδίασης ορίζεται ένα ουσιαστικό στοιχείο ή συνθήκη που βοηθά στο να εξηγηθεί η επιτυχία αυτών των θεσμών διατήρησης των συλλογικών πόρων και επιτυγχάνει τη συμμόρφωση των διαδοχικών γενεών κατόχων δικαιωμάτων χρήσης (appropriators) με τους κανόνες εν χρήσει (rules in use).

Πίνακας 1: Ευνοϊκές συνθήκες για τη διαμόρφωση αιεφόρων καθεστώτων πόρων

1	Χαρακτηριστικά του συστήματος πόρων (resource system)
1.	Μικρό μέγεθος
2.	Σαφώς προσδιορισμένα όρια
3.	Χαμηλά επίπεδα κινητικότητας (οι πόροι είναι σταθεροί στο χώρο)
4.	Δυνατότητα “αποθήκευσης” του οφέλους από τον πόρο ¹⁷
5.	Προβλεψιμότητα (διαθέσιμη ποσότητα)
2	Χαρακτηριστικά της ομάδας (των χρηστών)
1.	Μικρό μέγεθος
2.	Σαφώς καθορισμένη ομάδα χρηστών
3.	Κοινές νόρμες
4.	Επιτυχείς εμπειρίες από το παρελθόν–κοινωνικό κεφάλαιο
5.	Κατάλληλη ηγεσία - νέοι, εξοικειωμένοι με μεταβαλλόμενα εξωτερικά περιβάλλοντα, συνδεδεμένοι με την τοπική παραδοσιακή elite
6.	Αλληλεξαρτήσεις μεταξύ των μελών της ομάδας
7.	Ετερογένεια χαρισμάτων (endowments), ομογένεια ταυτοτήτων και ενδιαφερόντων ¹⁸
8.	Χαμηλό επίπεδο φτώχειας
3	Σχέσεις μεταξύ χαρακτηριστικών των πόρων και χαρακτηριστικών των χρηστών
1.	Επικάλυψη μεταξύ της περιοχής κατοικίας της ομάδας των χρηστών και της θέσης του πόρου
2.	Υψηλά επίπεδα εξάρτησης των μελών της ομάδας από το σύστημα των πόρων
3.	Δικαιοσύνη στον καταμερισμό του οφέλους από τους κοινούς πόρους
4.	Χαμηλά επίπεδα ζήτησης από τους χρήστες
5.	Σταδιακή (όχι απότομη) μεταβολή στο επίπεδο ζήτησης
4	Θεσμικές ρυθμίσεις (διατάξεις)
1.	Οι κανόνες χρήσης των πόρων είναι απλοί και ευκολονόητοι
2.	Η πρόσβαση και οι κανόνες διαχείρισης έχουν επινοηθεί τοπικά
3.	Ευκολία στην επιβολή των κανόνων
4.	Κλιμακούμενες κυρώσεις
5.	Διαθεσιμότητα χαμηλού κόστους τρόπου εκδίκασης διαφορών
6.	Υποχρέωση λογοδοσίας των ελεγκτών (monitors) και άλλων υπευθύνων στους χρήστες
5	Σχέσεις μεταξύ του συστήματος πόρων και των θεσμικών ρυθμίσεων
	Οι περιορισμοί στη συγκομιδή (ή, γενικά στην απόληψη του προϊόντος του πόρου) πρέπει να ταιριάζουν με το ρυθμό ανανέωσης των πόρων
6	Εξωτερικοί παράγοντες
1.	Τεχνολογία
	•Χαμηλού κόστους τεχνολογία αποκλεισμού (άλλων χρηστών) ¹⁹
	•Ο χρόνος προσαρμογής σε νέες τεχνολογίες σχετίζεται με τα “κοινά”
2.	Χαμηλό επίπεδο συνάρθρωσης με εξωτερικές αγορές
3.	Σταδιακή μεταβολή στη συνάρθρωση με τις εξωτερικές αγορές
4.	Το κράτος
	•Οι κεντρικές κυβερνήσεις δεν θα πρέπει να υποσκάπτουν την τοπική αυτοδιοίκηση
	•Υποστηρικτικοί εξωτερικοί θεσμοί που επιβάλλουν κυρώσεις
	•Κατάλληλο επίπεδο εξωτερικής βοήθειας που αποζημιώνει τους τοπικούς χρήστες για τις δραστηριότητες προστασίας (των πόρων) που αναλαμβάνουν
	•Γεωργικά (nested) επίπεδα κατοχής δικαιωμάτων χρήσης, παροχής, επιβολής και διακυβέρνησης ²⁰

Πηγή: Προσαρμογή από Agrawal (2001: 1659). Βλ. επίσης και Agrawal (2002)

¹⁷ Αφορά στη δυνατότητα του χρήστη να αποθηκεύσει τον πόρο (όπως, π.χ. νερό, συγκομιδή) και είναι συνάρτηση της κινητικότητας (mobility) του πόρου (π.χ. τα πουλιά δεν “αποθηκεύονται”).

¹⁸ Ετερογένεια χαρισμάτων: διαφορές ανάμεσα στις ομάδες χρηστών όσον αφορά την ποσότητα και ποιότητα των πόρων που κατέχουν ή/και νέμονται. Ομογένεια ταυτοτήτων και ενδιαφερόντων: κοινές αξίες, αντιλήψεις και προσανατολισμός ανάμεσα στους χρήστες των πόρων όσον αφορά τις χρήσεις τους.

¹⁹ Ο τρόπος αποκλεισμού άλλων χρηστών από τη χρήση του πόρου είναι εύκολο να επιτευχθεί με μικρό κόστος (άρα διευκολύνεται η σύμπτυξη αιεφόρου καθεστώτος διαχείρισης των πόρων).

²⁰ Για αποτελεσματική και αιεφόρο διαχείριση των κοινών πόρων, κανόνες που διέπουν τα δικαιώματα χρήσης, παροχής, κ.λπ. θα πρέπει να επιβάλλονται σε όλα τα ιεραρχικά χωρικά/οργανωτικά επίπεδα από το εθνικό μέχρι το τοπικό (βλ. και Ostrom, 1990, σελ. 101-102).

Πολλοί άλλοι παράγοντες επηρεάζουν τις αποφάσεις διαχείρισης των συλλογικών πόρων. Αξίζει να σημειωθούν η σημασία του νοήματος που αποδίδουν οι χρήστες στο σύστημα διαχείρισης πόρων, οι προσδοκίες τους όσον αφορά τη συμπεριφορά των άλλων καθώς και η αντίληψή τους για το ευρύτερο πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται η διαχείριση των πόρων (Edwards και Steins, 1998). Πρόσφατες έρευνες τονίζουν την κρίσιμη επίδραση εξωτερικών παραγόντων (contextual factors) στις αποφάσεις για τη διαχείριση συλλογικών πόρων γιατί "καθορίζουν: (α) τι είναι υλικά, νομικά, οικονομικά και κοινωνικά εφικτό σε όρους προσφοράς προϊόντων και υπηρεσιών και (β) τι είναι οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά επιθυμητό από την πλευρά της ζήτησης" (Edwards και Steins, 1998:1).

Οι εξωτερικοί παράγοντες είναι τοπικοί και υπερ-τοπικοί (remote) - αναφορικά με το σύστημα πόρων που εξετάζεται, και σχετίζονται με το κοινωνικό, πολιτισμικό, οικονομικό, τεχνολογικό, πολιτικό και θεσμικό περιβάλλον των χρηστών. Οι τοπικοί παράγοντες επηρεάζουν άμεσα τα τοπικά χαρακτηριστικά των πόρων και τους χρήστες τους (και συχνά επηρεάζονται από αυτούς). Συνήθως, είναι τόσο ενσωματωμένοι στο σύστημα των πόρων που δεν διακρίνεται η επιρροή τους. Οι υπερ-τοπικοί παράγοντες είναι πέρα από τις δυνατότητες ελέγχου των χρηστών και επηρεάζουν έμμεσα τα τοπικά χαρακτηριστικά των πόρων - βασικά, την αγορά για τα προϊόντα και τις υπηρεσίες που προέρχονται από το σύστημα των πόρων. Περιλαμβάνουν δημογραφικές μεταβολές, τάσεις στα πρότυπα αναψυχής (ιδιαίτερα στην ύπαιθρο), τεχνολογία και πρότυπα μεταφορών (που επηρεάζουν την προσβασιμότητα μιας περιοχής) και αναψυχής, αυξήσεις στο προσωπικό διαθέσιμο εισόδημα. Η σύνθετη δράση τοπικών και υπερ-τοπικών παραγόντων αυξάνει το πλήθος των επιλογών για τη χρήση των συλλογικών πόρων σε όρους: (α) αριθμού και τύπων χρηστών και (β) τύπου και έκτασης χρήσης (Edwards και Steins, 1998).

Η διαχείριση των συλλογικών πόρων θέτει σημαντικά πρακτικά και ηθικά ερωτήματα -ιδιαίτερα στη σύγχρονη εποχή όπου οι διαμάχες για τη χρήση των πόρων έχουν ενταθεί μέσα στις παγκοσμιοποιούμενες κοινωνίες και οικονομίες- μερικά από τα οποία θίγονται παρακάτω. Ο βαθμός ενεργής και ουσιαστικής συμμετοχής των χρηστών στην προστασία των συλλογικών πόρων εξαρτάται από τη στάθμιση του κόστους και του οφέλους που συνεπάγεται η συμβολή και συμμόρφωσή τους με ένα καθεστώς προστασίας των πόρων σε σχέση με αυτά που συνεπάγονται άλλες στρατηγικές δράσης (Edwards και Steins, 1998). Η στάθμιση αυτή εξαρτάται, κατά ένα μέρος, από την κατάσταση των πόρων. Πόροι σημαντικά υποβαθμισμένοι ή πολύ μικροί σε μέγεθος προσφέρουν πολύ λίγα κίνητρα στους χρήστες να οργανωθούν και να συμμετάσχουν στην προστασία τους* οι χρήστες, επιπλέον, θα πρέπει να ενδιαφέρονται για την αειφορία των πόρων ώστε τα αναμενόμενα οφέλη να υπερβαίνουν το άμεσο κόστος προστασίας τους.

Όμως, η συμμετοχή των χρηστών και το ζήτημα της κατανομής δικαιωμάτων χρήσης των συλλογικών πόρων –ποιοι και πόσοι νομιμοποιούνται να εμπλακούν στις αποφάσεις δια-

χείρισης– είναι πολιτικά θέματα γιατί εξαρτώνται κρίσιμα από το επίσημο και ανεπίσημο (ή άτυπο) θεσμικό πλαίσιο· με άλλα λόγια, από τους κάθε μορφής θεσμούς που επιτρέπουν, απαγορεύουν ή απαιτούν κάποια δράση ή αποτέλεσμα σε σχέση με τη χρήση των πόρων²¹. Η θέσπιση ισχυρών περιορισμών στη χρήση των συλλογικών πόρων θέτει το ερώτημα του ποιοι χρήστες έχουν δικαίωμα χρήσης τους και ποιοι αποκλείονται (Ostrom κ.ά., 1999). Ο συγκεκριμένος τρόπος αποκλεισμού ορισμένων χρηστών μπορεί να έχει σημαντικές καταναμητικές επιπτώσεις και να προκαλέσει φαινόμενα κοινωνικού αποκλεισμού. Είναι πιθανό, για παράδειγμα, να αποκλεισθούν εκείνοι ακριβώς οι χρήστες που επί μακρόν έχουν φροντίσει για την προστασία και διατήρηση των πόρων· όπως έχει συμβεί σε περιπτώσεις προστασίας φυσικών περιοχών υψηλής οικολογικής και αισθητικής σημασίας (π.χ. εθνικοί δρυμοί), ιστορικών συνοικιών πόλεων ή και ολόκληρων παραδοσιακών οικισμών²². Οι περιορισμοί μπορεί να είναι άμεσοι (π.χ. στη χρήση δασών για εκμετάλλευση) ή και έμμεσοι (π.χ. κάτοικοι χαμηλών εισοδημάτων αναγκάζονται να εγκαταλείψουν την περιοχή λόγω άμεσων περιορισμών στην εκμετάλλευση των πόρων και αύξησης του κόστους ζωής).

Η αντίθετη περίπτωση αφορά στη θέσπιση χαλαρών περιορισμών που επιτρέπουν τη γρήγορη προσθήκη χρηστών. Όταν ομάδες νέων χρηστών εισρέουν σχετικά γρήγορα σε μια περιοχή, οι συλλογικοί πόροι υφίστανται σοβαρές πιέσεις. Συχνά, οι νέοι χρήστες δεν έχουν την ίδια αντίληψη και εμπειρία με τους παλιούς και δεν συμμερίζονται τους ίδιους τρόπους και νόρμες χρήσης των πόρων. Οι αρχικοί χρήστες συχνά νοιώθουν να απειλούνται και είναι πιθανό να μην ασκήσουν πλέον τον παραδοσιακό τρόπο αυτο-συγκράτησης στη χρήση των πόρων αλλά να ενωθούν με τους νέους χρήστες στην κούρσα της εκμετάλλευσης τους (Ostrom κ.ά., 1999). Σε πολλές περιοχές του κόσμου που "άνοιξαν" στον τουρισμό παρατηρείται αυτή η αλλαγή νοοτροπίας των ντόπιων - η εγκατάλειψη της παραδοσιακής σχέσης με τους συλλογικούς πόρους και η υιοθέτηση του δυτικού πρότυπου κυριαρχίας και εκμετάλλευσης τους.

²¹ Η Ostrom (1990: 48-55) διακρίνει αυτούς τους κανόνες ανάλογα με τις διαδικασίες και το επίπεδο ανάλυσης σε: (α) συνταγματικούς κανόνες επιλογής (διαμόρφωση αρχών, διακυβέρνηση), (β) συλλογικούς κανόνες επιλογής (διαμόρφωση πολιτικής, διαχείριση) και (γ) επιχειρησιακούς (λειτουργικούς) κανόνες επιλογής (απόκτηση δικαιωμάτων χρήσης, παροχή, επιβολή).

²² Όπου οι κάτοικοι τους μπορεί να υποστούν περιορισμούς της παραδοσιακής χρήσης διαφόρων φυσικών και πολιτισμικών πόρων για λόγους προστασίας.

ΣΥΛΛΟΓΙΚΟΙ ΠΟΡΟΙ - ΠΟΡΟΙ ΣΥΛΛΟΓΙΚΗΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΙΚΗΣ ΕΥΘΥΝΗΣ;

Η σύντομη ανασκόπηση στις έννοιες, στα δεινά και στο ζήτημα της διαχείρισης των συλλογικών πόρων που επιχείρησε αυτή η εργασία κάλυψε μερικά από τα κυριότερα σημεία στα οποία επικεντρώνεται η σύγχρονη συζήτηση και έρευνα του θέματος. Ένα πλούσιο και ποικιλόμορφο ερευνητικό πεδίο αναμένει εξερεύνηση ιδιαίτερα στην Ελλάδα που οι συλλογικοί πόροι δεν έχουν αποτελέσει ακόμα αντικείμενο συστηματικής μελέτης παράλληλη τη διαρκή έμμεση ενασχόληση μ' αυτούς σε θεωρητικό και πρακτικό επίπεδο. Εκτός από την ποικιλία των μορφών τους και των θεμάτων που αφορούν τη διαχείρισή τους, η προηγούμενη ανασκόπηση αποκαλύπτει την κεντρικότητα τριών κυρίως θεμάτων: της κοινωνικο-πολιτισμικής σχετικότητας της φύσης τους, της σημασίας της αντιμετώπισης πολλών πόρων ως συλλογικών για τη ρεαλιστική ανάλυση και ολοκληρωμένη αντιμετώπιση των προβλημάτων του χώρου και του περιβάλλοντος και της ύπαρξης πνεύματος και νοοτροπίας συλλογικής ευθύνης ως κύριας προϋπόθεσης για τη διατήρηση και συνετή χρήση τους.

Τα δύο προσδιοριστικά χαρακτηριστικά των συλλογικών πόρων –η μη αποκλεισιμότητα και η αφαιρεσιμότητα– δείχνουν ότι το τι θεωρείται ως "κοινό" –ως συλλογικός πόρος, δηλαδή– εξαρτάται από το αξιακό και θεσμικό σύστημα του χωρο-χρονικού πλαισίου αναφοράς. Το ποιος επιτρέπεται ή απαγορεύεται να χρησιμοποιεί έναν υλικό ή άυλο πόρο, πώς, πότε και που υπαγορεύεται από το σύστημα αξιών μιας κοινωνίας (ή και μιας περιορισμένης κοινότητας) που έχει θεσπίσει και τους ανάλογους τυπικούς και άτυπους θεσμούς για το σκοπό αυτό. Συγχρόνως, σε κάθε κοινωνικό σχηματισμό υπάρχει –έστω και σιωπηλά, στο συλλογικό του ασυνείδητο– μια συγκεκριμένη συλλογική²³ αντίληψη περί της αφαιρεσιμότητας ενός πόρου. Όπου κυριαρχεί η τεχνοκρατική αισιοδοξία και πίστη στην ικανότητα της επιστήμης και της τεχνολογίας να λύνουν τα περιβαλλοντικά ζητήματα, εκεί τα περιθώρια της αφαιρεσιμότητας είναι μεγάλα και ελαστικά – οι πόροι θεωρούνται απεριόριστοι. Αντίθετα, οι Μαλθουσιανοί σκεπτικιστές θεωρούν την αφαιρεσιμότητα των πόρων αναπόφευκτη και εκλαμβάνουν πολύ στενότερα και ανελαστικά τα περιθώρια της.

Απόρροια των παραπάνω είναι ότι αν, για κάποιο λόγο, ένας πόρος δεν θεωρείται συλλογικός, τότε δεν τίθεται ζήτημα διαχείρισης του ως τέτοιου. Η επιλογή της βέλτιστης μορφής διαχείρισής του –που εγγυάται, δηλαδή, την επίτευξη της αποδοτικής του χρήσης με την έννοια της εσωτερικευσης τόσο των θετικών όσο και των αρνητικών επιπτώσεων αυτής της χρήσης– θα αντανakλά τον αντίστοιχο ορισμό του. Πόροι που θεωρούνται ως ατομικοί θα αντιμετωπίζονται με συστήματα διαχείρισης ατομικής ιδιοκτησίας και χρήσης άσχετα με το

²³ Ανάλογα με το πολιτικό σύστημα η αντίληψη αυτή μπορεί να μην είναι και τόσο συλλογική αλλά να αντανakλά τις απόψεις και τον προσανατολισμό της άρχουσας τάξης που παίρνει αποφάσεις για τον χαρακτηρισμό και τη χρήση των πόρων.

κατά πόσο αυτά είναι συμβατά με την ουσιαστική φύση των πόρων και με την αποτελεσματικότητά τους στη συγκεκριμένη περίπτωση. Για τους πόρους που θεωρούνται δημόσιοι, το κράτος θα αποφασίζει την κατανομή των δικαιωμάτων και των κανόνων χρήσης τους στους πολίτες και θα έχει την ευθύνη του ελέγχου εφαρμογής τους. Τέλος, για όσους πόρους αγνωρίζεται η συλλογική τους φύση, θα ανακύπτει το ζήτημα της συλλογικής τους διαχείρισης για το οποίο παρουσιάστηκαν προηγουμένως ενδεικτικά πρόσφατα ερευνητικά ευρήματα.

Η εφικτότητα και αποτελεσματικότητα, όμως, της διαχείρισης των συλλογικών πόρων βασίζεται σε μια θεμελιώδη υπόθεση και προϋπόθεση επιτυχίας: την ύπαρξη πνεύματος και ήθους συλλογικής ευθύνης που εγγυάται τόσο την αποδοχή του θεσμού της συλλογικής διαχείρισης –και όσων αυτός συνεπάγεται– όσο και τη μέριμνα για την πιστή εφαρμογή του (Berkes, 1995)²⁴. Και εδώ τίθεται το ερώτημα: διακρίνεται άραγε στις σημερινές κοινωνίες –κυρίως τις αναπτυγμένες αλλά και τις αναπτυσσόμενες– πνεύμα και ήθος συλλογικής ευθύνης; Και, κατά πόσο, όπου και όπως αυτά υπάρχουν, έχουν αφεθεί να πρυτανεύσουν και να επηρεάσουν τις διαχειριστικές πρακτικές των συλλογικών πόρων; Το τελευταίο ερώτημα κλείνει τον κύκλο επαναφέροντας το αρχικό ζήτημα του τι είναι συλλογικός πόρος. Όπου επικρατεί ήθος συλλογικής ευθύνης, όλοι οι φυσικοί και ανθρωπογενείς πόροι, άσχετα με ιδιοκτησιακό καθεστώς τους, αφενός, κατανοούνται και αντιμετωπίζονται ως συλλογικοί –σα να ανήκουν, δηλαδή, σε όλους τους υπαρκτούς και δυνητικούς τους χρήστες και κανείς δεν μπορεί να αποκλεισθεί από την υλική ή άυλη χρήση τους²⁵ – και, αφετέρου, θεωρούνται εξαντλήσιμοι – ότι η χρήση τους, δηλαδή, από έναν μειώνει τη διαθέσιμη ποσότητα για τους άλλους χρήστες. Μια τέτοια στάση συνεπάγεται το "έλεος" και το "φόβο" για τα δεινά των "κοινών" και κατευθύνει σε διαχειριστικές πρακτικές συλλογικής δράσης που αποσκοπούν στη συνετή χρήση και διατήρηση τους από όλους για όλους· με άλλα λόγια, στην *κάθαρση* της τραγωδίας τους²⁶.

²⁴ Ο Αριστοτέλης στα *Πολιτικά* επαναλαμβάνει συχνά αυτή την προϋπόθεση για την επιτυχία του βέλτιστου συστήματος διακυβέρνησης μιας πόλης όπως επίσης και την αναγκαιότητα της ηθικής διαπαιδαγώγησης των πολιτών ως απαραίτητου στοιχείου ανάπτυξης πνεύματος συλλογικής ευθύνης.

²⁵ Με άλλα λόγια, αναγνωρίζονται και οι τέσσερις διαστάσεις της συνολικής αξίας ενός πόρου που προαναφέρθηκαν. Ιδιαίτερα σημαντική είναι αυτή η αναγνώριση για την περίπτωση πολλών άυλων πόρων όπως τα ηλιοβασιλέματα, ο έναστρος ουρανός, η άγρια φύση (wilderness). Η απόλαυση τους από έναν μειώνει ουσιαστικά την ποσότητα της απόλαυσης που διατίθεται για τους άλλους – άλλο είναι το είδος της εμπειρίας του μοναχικού θεατή ενός ηλιοβασιλέματος (ή ενός πίνακα ζωγραφικής) ή του επισκέπτη ενός τοπίου σπάνιας αισθητικής αξίας και άλλη η εμπειρία του όταν βρίσκονται και άλλοι γύρω του!

²⁶ Ο Αριστοτελικός ορισμός της τραγωδίας κλείνει με τη λύση της: "δι' ελέου και φόβου περαίνουσα των τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν".

Βιβλιογραφία

- Agrawal A. (2001) "Common property institutions and sustainable governance of resources", *World Development*, 29(10): 1649-1672.
- Agrawal A. (2002) "Common resources and institutional sustainability", στο E. Ostrom, T. Dietz, N. Dolsak, P. Stern, S. Stonich και E. Weber (επ.), (2002) *The Drama of the Commons*, Committee on the Human Dimensions of Global Change. Washington DC: National Academy Press, 41-86.
- Αριστοτέλης (1993) Πολιτικά, Αθήνα: Οδυσσεύς Χατζόπουλος.
- Baker A.R.H. και Butlin R.A. (επ.) (1973) *Studies of Field Systems in the British Isles*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Baland J.M. και Platteau J.P. (1996) *Halting Degradation of Natural Resources: Is There a Role for Rural Communities*, Oxford: Clarendon Press.
- Baumol W.J. και Blinder A.S. (1979) *Economics: Principles and Policy*, New York: Harcourt, Brace and Jovanovich.
- Berkes F. (1995) "Community-based management of common property resources", *Encyclopedia of Environmental Biology*, Vol. 1: 371-373, Cambridge: Academic Press.
- Berkes F. (1997) "New and not-so-new directions in the use of the commons: Co-management", *The Common Property Resource Digest*, No. 42, pp. 5-7. July 1997.
- Berkes F. και Folke C. (επ.) (1998) *Linking Social and Ecological Systems: Management Practices and Social Mechanisms for Building Resilience*, Oxford: Cambridge University Press.
- Bernbom G. (2000) "Analyzing the Internet as a common pool resource: The problem of network congestion". Εργασία που παρουσιάστηκε στο 8 Συνέδριο της IASCP, Bloomington, Indiana, 31 Μαΐου - 4 Ιουνίου, 2000.
- Briassoulis H. (2002) "Sustainable tourism and the questions of the commons", *Annals of Tourism Research*, 19(4): 1065-1085.
- Bromley D.W. (1991) *Environment and Economy: Property Rights and Public Policy*, Oxford: Blackwell Publishers.
- Burrows B. (2000) "Patents, trade agreements and the technology of theft". Εργασία που παρουσιάστηκε στο 8 Συνέδριο της IASCP, Bloomington, Indiana, 31 Μαΐου - 4 Ιουνίου, 2000.
- Burton M. (2000) "The city as commons - Creating a deliberate place through land use planning". Εργασία που παρουσιάστηκε στο 8 Συνέδριο της IASCP, Bloomington, Indiana, 31 Μαΐου - 4 Ιουνίου, 2000.
- Casari M. (2000) "Who needs formal regulations to manage the commons? The rural charters in Northern Italy", Εργασία που παρουσιάστηκε στο 8ο Συνέδριο της IASCP, Bloomington, Indiana, 31 Μαΐου - 4 Ιουνίου, 2000.

- Ciriacy-Wantrup S.V. και Bishop R.C. (1975) "Common property as a concept in natural resource policy", *Natural Resources Journal*, 15: 713-727.
- Clapp T.L. και Meyer P.B. (2000) "Managing the urban commons: Applying common property frameworks to urban environmental quality". Εργασία που παρουσιάστηκε στο 8 Συνέδριο της IASCP, Bloomington, Indiana, 31 Μαΐου - 4 Ιουνίου, 2000.
- Dagan H. και Heller M.A. (2000) "The liberal commons". Εργασία που παρουσιάστηκε στο 8 Συνέδριο της IASCP, Bloomington, Indiana, 31 Μαΐου - 4 Ιουνίου, 2000.
- Dahlman C.J. (1979) "The problem of externality", *Journal of Law and Economics*, 22: 141-162.
- Dasgupta P., Maler K.G. και Vercelli A. (επ.) (1997) *The Economics of Transnational Commons*, Oxford: Clarendon Press.
- Demsetz H. (1967) "Towards a theory of property rights", *American Economic Review*, 57: 347-359.
- Edwards V.A. και Steins N. (1998) "The role of contextual factors in common pool resource analysis". Εργασία που παρουσιάστηκε στο 7 Συνέδριο της IASCP, Vancouver, British Columbia, Canada, June 10-14 Ιουνίου, 1998.
- Feeny D., Berkes F., McCay B.J. και Acheson J.M. (1990) "The tragedy of the commons: Twenty-two years later", *Human Ecology*, 18(1): 1-19.
- Gutscher H., Keller C. και Mosler H-J.J. (2000) "Roads as new common pool resources, speed reduction as a public good: Two case studies in organizing large-scale collective action". Εργασία που παρουσιάστηκε στο 8 Συνέδριο της IASCP, Bloomington, Indiana, 31 Μαΐου - 4 Ιουνίου, 2000.
- Hardin G. (1968) "The tragedy of the commons", *Science*, 162: 1243-1248.
- Hardin G. (1978) "Political requirements for preserving our common heritage", στο H.P. Bokaw (επ.) (1978) *Wildlife and America*, Washington DC: Council on Environmental Quality: 310-317.
- Healy R. (1994) "The 'common pool' problem in tourism landscapes", *Annals of Tourism Research*, 21(3): 596-611.
- Hess C. (1998) "Capturing the campus commons: Response to Iain Boal's article the campus and the common's", *Common Property Resource Digest*, 46 (Jul/Oct 1998): 9-11.
- Hess C. (2001) "What are Common Pool Resources (CPRs)?", Digital Library of the Commons (<http://dlc.dlib.indiana.edu/cprdef.html>).
- Holman J. (2000) "Electronic information as a commons: The issue of access". Εργασία που παρουσιάστηκε στο 8 Συνέδριο της IASCP, Bloomington, Indiana, 31 Μαΐου - 4 Ιουνίου, 2000.
- IDGEC (1999) *Science Plan*, Institutional Dimensions of Global Environmental Change. (<http://www.dartmouth.edu/~idgec/>).

- Ingerson A.E. (1997) "Urban land as common property", *Land Lines*, 9(2) (<http://www.lincolnst.edu/landline/ll.html>)
- Kissling-Naf I., Volken T. και Bisang K. (2002) "Common property and natural resources in the Alps: The decay of management structures" *Forest Policy and Economics*, 4: 135-147.
- McCann A. (2000) "Traditional transmission as cultural commons: The conflicts and crisis of co modification". Εργασία που παρουσιάστηκε στο 8 Συνέδριο της IASCP, Bloomington, Indiana, 31 Μαΐου - 4 Ιουνίου, 2000.
- Nelissen N., van der Straaten J. και Klinkers L. (επ.) (1997) *Classics in Environmental Studies*, Utrecht: International Books.
- Olson M. (1965) *The Logic of Collective Action; Public Goods and the Theory of Groups*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- O'Riordan T. και Turner R.K. (επ.) (1983) *An Annotated Reader in Environmental Planning and Management*, Oxford: Pergamon Press.
- Ostrom E. (1990) *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Ostrom E. (1999) *Self-Governance and Forest Resources*, Occasional Paper No. 20. Center for International Forestry Research. Bogor, Indonesia (<http://www.cgiar.org/cifor>).
- Ostrom E., J. Burger, C.B. Field, R.B. Norgaard, and D. Policansky (1999) "Revisiting the Commons: Local lessons, global challenges", *Science*, 284: 278-282.
- Ostrom E., Dietz T., Dolsak N., Stern P., Stonich S. και Weber E. (επ.) (2002) *The Drama of the Commons*, Committee on the Human Dimensions of Global Change. Washington DC: National Academy Press.
- Penner J.E. (1997) *The Idea of Property in Law*, Oxford: Clarendon Press.
- Rosin T. (2000) "The street as public commons: A cross-cultural comparative framework". Εργασία που παρουσιάστηκε στο 8 Συνέδριο της IASCP, Bloomington, Indiana, 31 Μαΐου - 4 Ιουνίου, 2000.
- Selsky J.W. και Memon P. A. (1995) "Managing complex common property resource systems: Implications of recent institutional reforms in New Zealand", *Research in Corporate Social Performance and Policy*, 1:259-290.
- Selsky J.W. και Memon P.A. (2000) "Emergent commons: Local responses in complex CPR systems". Εργασία που παρουσιάστηκε στο 8 Συνέδριο της IASCP, Bloomington, Indiana, 31 Μαΐου - 4 Ιουνίου, 2000.
- Sim L.L., Lum S.L. και Malone-Lee L.C. (2002) "Property rights, collective sales and government intervention: Averting a tragedy of the anti-commons", *Habitat International*, 26: 457-470.
- Smith, M.A. (2000) "Voices from the WELL: The logic of the virtual commons". (<http://www.sscnet.ucla.edu/soc/csoc/papers/voices/Voices.htm>).

- Steins, N.A. και Edwards V.M. (2000) "Platforms for collective action in multiple-use CPRs".
Εργασία που παρουσιάστηκε στο 8 Συνέδριο της IASCP, Bloomington, Indiana, 31
Μαΐου - 4 Ιουνίου, 2000.
- Wade, R. (1988) *Village Republics: Economic Conditions for Collective Action in South
India*, Oakland: ICS Press.
- Witbreuk, M. (2000) "The effectiveness of cooperation: Regional transport systems as com-
mon pool resources". Εργασία που παρουσιάστηκε στο 8 Συνέδριο της IASCP,
Bloomington, Indiana, 31 Μαΐου - 4 Ιουνίου, 2000.

Ελένη Μπριασούλη
Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Γεωγραφίας, Λόφος Πανεπιστημίου, 81100, Μυτιλήνη,
e-mail: e.briassoulis@aegean.gr